

วาทศิลป์ในปาฐกถาธรรมของสมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ)

An oratory in the figures of Speech of Somdej Phrabudhacharaya (Kiew Upaseno)

Received : March 9, 2019

Revised : May 10, 2019

Accepted : June 30, 2019

พระมหาอรรถพงษ์ อตฺถญาโณ (ผิวเหลือง)¹

Phramaha Atthaphong Atthañño (Phiwhluang)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอโครงสร้างทางวาทกรรม กลวิธีการสร้างวาทศิลป์ และกลวิธีทางวัจนกรรมในปาฐกถาธรรมสมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) ที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือธรรมะ จำนวน 9 เล่ม

ผลการศึกษากลวิธีการนำเสนอโครงสร้างทางวาทกรรมพบว่า ปาฐกถาธรรมประเภทโอวาทและสัมมนาวิทยานิพนธ์ 3 ส่วน ได้แก่ การเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการปิดเรื่อง ส่วนปาฐกถาธรรมประเภทคำบรรยายและพระธรรมเทศนามี 4 ส่วน ได้แก่ ชื่อเรื่อง การเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการปิดเรื่อง กลวิธีการสร้างวาทศิลป์พบว่า ปาฐกถาธรรมประเภทโอวาทและสัมมนาวิทยานิพนธ์มีลักษณะการใช้ถ้อยคำแบบเป็นกันเอง และสร้างสำนวนสุภาษิตใหม่ ส่วนปาฐกถาธรรมประเภทคำบรรยายและพระธรรมเทศนามีลักษณะการใช้ถ้อยคำแบบเป็นทางการ และใช้พุทธสุภาษิต กลวิธีทางวัจนกรรมพบว่ามี 7 รูปแบบ คือ วัจนกรรมขอร้อง วัจนกรรมปรารภ วัจนกรรมอารมณ์ขัน วัจนกรรมคำสั่ง วัจนกรรมเตือน วัจนกรรมแนะนำ และวัจนกรรมปฏิเสธ

คำสำคัญ : สมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ), ปาฐกถาธรรม, วาทศิลป์

¹ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

The objective of this academic articles is to study the part of presentation strategy, the technique of composing rhetoric art and the speech acts strategy in Dharma preaching of Somdej Phrabudhacharaya in 9 Dharma books.

The results from the study the part of presentation strategy found that preaching found that there were: 3 i.e. introduction, continuity, and ending. Preachment found that there were: 4 i.e. title, introduction, continuity, and ending. The technique of composing rhetoric art found preaching have to use of friendly words, to create a new proverb and preachment have to use of informal language and Buddhist proverb. And 7 types of speech acts strategy i.e. speech act of asking, speech act of need, speech act of humor, speech act of order, speech act of warning, speech act of introduction and speech act of question

Keywords: Somdej Phrabudhacharaya (Kiew Upaseno), Figures of Speech, oratory

1. บทนำ

ในการสื่อสารสิ่งที่โน้มน้าวจิตใจผู้ฟังให้คล้อยตามหรือให้ปฏิบัติตามด้วยความเชื่ออย่างสนิทใจ นอกจากบุคลิกภาพการแต่งกายแล้วคือ ถ้อยคำ ที่พูดออกมาได้น่าฟัง ไพเราะจับใจจับใจผู้ฟัง จนกลายเป็นศิลปะในการพูด ซึ่งเป็นการเลือกใช้ถ้อยคำเพื่อการสื่อสารที่ทรงพลังอย่างยิ่ง เรียกว่า วาทศิลป์ (สมรรถน์ พันธุ์เจริญ, 2533: 6) ได้กล่าวว่า วาทศิลป์ หมายถึงศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำในการพูดได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหมาะสมกับผู้ฟังและสถานการณ์แวดล้อม มีหลักฐาน มีการเสนอเหตุผลอย่างถูกต้อง น่าเชื่อถือ มีการใช้ถ้อยคำสำนวนและโวหารที่ดี สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดจินตภาพ เกิดอารมณ์สะท้อนใจและมีความคิดเห็นคล้อยตามตลอดจนปฏิบัติตามในสิ่งที่ผู้พูดได้ตั้งจุดมุ่งหมายไว้ อีกอย่างหนึ่ง วาทศิลป์ ยังหมายถึงการเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับบุคคลด้วย สอดคล้องกับ (ยุพา ส่งศิริ, 2535:116 - 119) ได้กล่าวว่า การเลือกใช้ถ้อยคำ รูปประโยค ตลอดจนการใช้สำนวนโวหาร ความเปรียบต่าง ๆ เป็นลีลาในการแสดงออกซึ่งความคิดของผู้เขียนหรือผู้พูด ซึ่งลีลาการพูดที่ดีควรมีลักษณะถูกต้องแม่นยำและชัดเจน เหมาะสมกับเรื่องที่พูด กาลเทศะ ผู้ฟังกะทัดรัด ใช้คำน้อยแต่กินความมาก มีชีวิตจิตใจและสามารถดึงดูดใจผู้ฟัง และภาษาที่ใช้มักมีน้ำหนักเสียงในเชิงเสนอแนะ ขอร้อง วิงวอน เร้าใจ มักใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ ซึ่งผู้ฟังต้องคิดคำตอบเองอาจมีการใช้ถ้อยคำที่เล่นที่จริง เพื่อไม่ให้บรรยากาศเคร่งเครียด และในการใช้วาทศิลป์ต่อสาธารณชนมักจะค่อนข้างยาว การใช้ถ้อยคำจึงมีมากมายเพื่อแสดงเหตุผล

นอกจากวาทศิลป์ในการเลือกใช้ถ้อยคำได้เป็นอย่างดีแล้ว สิ่งหนึ่งที่สำคัญคือกลวิธีการนำเสนอโครงสร้างทางวาทกรรมและกลวิธีทางวาทกรรม เป็นการจัดวางตำแหน่งของถ้อยคำต่าง ๆ เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาที่ต้องการนำเสนอและทำให้ผู้ฟังเห็นภาพชัดเจนว่าผู้พูดต้องการจะสื่ออะไร ซึ่งจะต้องประกอบด้วยบทนำ เนื้อเรื่องหรือ และบทสรุปหรือการจบเรื่อง ภายในโครงสร้างทางวาทกรรมจะมีวาทกรรมอยู่ภายใน ซึ่งเป็นวาทกรรมที่กระตุ้นอารมณ์ให้ผู้ฟังค่อยติดตาม สุจริตลักษณ์ ตีผดุง (2552, หน้า 78 - 90) ได้สรุปแนวคิดเรื่องวาทกรรมของออสตินไว้ 2 ประการ คือ การกล่าวบอกเล่า (constative) คือถ้อยคำที่กล่าวโดยมีคุณสมบัติในด้านเป็นจริงและไม่จริง และ การกล่าวบ่งการกระทำ (performative) คือถ้อยคำที่เมื่อกล่าวออกไปแล้ว ไม่มีคุณสมบัติทั้งสองประการ แต่ใช้เพื่อแสดงการกระทำ จากการศึกษาแนวคิดดังกล่าวมาแล้วนี้ ผู้เขียนสนใจที่จะศึกษาปราชญ์ธรรมสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) อดีตผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการบริหารคณะสงฆ์และทำหน้าที่สนับสนุนส่งเสริมให้พระสงฆ์เดินทางไปต่างประเทศเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศจนกระทั่งเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก

2. กลวิธีการนำเสนอโครงสร้าง

กลวิธีการนำเสนอโครงสร้างทางวาทกรรม มี 4 ส่วน

1. ชื่อเรื่อง เป็นส่วนสำคัญแรกที่เร้าอารมณ์ความสนใจของผู้รับสาร และยังเป็นส่วนที่ช่วยบอกให้ผู้รับสารทราบว่าปราชญ์ธรรมของท่านมีเนื้อหาเกี่ยวกับอะไร เป็นไปในทิศทางใด และชื่อเรื่องยังเป็นสิ่งที่กำหนดเนื้อหาและขอบข่ายของเรื่องด้วย (วนิดา บำรุงไทย, 2545: 61) ซึ่งชื่อเรื่องนั้นพบว่า

ในปาฐกถาธรรมประเภทคำบรรยายและพระธรรมเทศนา สาเหตุที่มีชื่อเรื่องนั้นคือเป็นการกำหนดหัวข้อธรรมที่จะบรรยายแก่ผู้ฟังในโอกาสรับนิมนต์ให้บรรยายหลักธรรมที่สอดคล้องกับเหตุการณ์นั้น ๆ ส่วนโอวาทและสัมโมทนียกถา ไม่พบว่ามีการตั้งชื่อเรื่องในการบรรยาย แต่พบว่าเป็นการกล่าวปรารภต่อกิจกรรมนั้น ๆ และบรรยายเกี่ยวกับกิจกรรม ซึ่งผู้ที่มาร่วมงานต่างเข้าใจและทราบกิจกรรมนั้นดีแล้ว อีกอย่างหนึ่ง การกำหนดชื่อเรื่องนั้นจะเป็นลักษณะของการบรรยายแบบทางการ การใช้ภาษาทางการ และมีเนื้อหาที่ชัดเจน ส่วนที่ไม่ได้กำหนดชื่อเรื่องนั้นจะเป็นลักษณะการบรรยายแบบไม่เป็นทางการ เสมือนเป็นการเล่าเรื่องราวให้ฟังแบบเป็นกันเอง การใช้ภาษาแบบไม่เป็นทางการ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) จะกำหนดรายละเอียดของกิจกรรมนั้นว่าอะไรเหมาะสมกับการพูด เพื่อให้ดูเป็นกันเอง และดูไม่เครียดสำหรับผู้ฟัง ทำให้เกิดความผูกพันระหว่างผู้ฟังและผู้พูด ดังนั้น จึงทำให้ผู้ฟังได้รับความอบอุ่นเป็นกันเองจากผู้พูด ในขณะเดียวกันก็รู้สึกว่าได้ตัวเองกำลังนั่งฟังบรรยายแบบมีหลักการแต่เป็นการนั่งฟังการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ

2. การเปิดเรื่อง เป็นการนำเสนอด้วยกลวิธีที่น่าติดตาม ชักนำให้ผู้รับสารรู้สึกว่ามีเนื้อหาที่น่าสนใจ และน่าค้นหาคำตอบ ซึ่งมีสาระสำคัญที่ให้ประโยชน์แก่ผู้อ่านได้ (วนิดา บำรุงไทย, 2545: 42 - 43) ในปาฐกถาธรรมพบว่าการเปิดเรื่องแตกต่างกัน ดังนี้ 1) สัมโมทนียกถาพบว่าการเปิดเรื่อง 2 แบบ คือ การเปิดเรื่องด้วยการกล่าวแสดงความยินดีและอนุโมทนาต่อผู้ฟัง และการเปิดเรื่องด้วยการกล่าวทักทายผู้ฟังสัมโมทนียกถา 2) โอวาทพบว่าการเปิดเรื่อง 1 แบบ คือ การเปิดเรื่องด้วยสถานการณ์ที่สอดคล้องกับการบรรยายธรรม 3) คำบรรยายพบว่าการเปิดเรื่อง 2 แบบ คือ การเปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ที่มาบรรยาย และการเปิดเรื่องด้วยการเข้าสู่เนื้อหาที่บรรยายทันที 4) พระธรรมเทศนาพบว่าการเปิดเรื่อง 1 แบบ คือ การเปิดเรื่องด้วยการใช้บทนมัสการตามด้วยพุทธภาษิต

การเปิดเรื่องในปาฐกถาธรรมประเภทต่าง ๆ นั้น มีเหตุผลสำคัญอันเนื่องมาจากรูปแบบการจัดงานที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงกลุ่มผู้ฟังที่เข้าร่วมในงาน ทำให้การกล่าวปาฐกถาธรรมมีความแตกต่างกัน ดังนี้ โอวาท เริ่มการเปิดเรื่องด้วยสถานการณ์ที่สอดคล้องกับการบรรยายธรรม เช่น งานที่จัดอบรมพระธรรมทูตเพื่อไปประกาศพระศาสนาในประเทศต่าง ๆ และงานที่จัดอบรมให้ความรู้แก่พระสงฆ์ฆราวาสในเขตปกครอง เป็นต้น ซึ่งผู้บรรยายได้ไปให้โอวาทและกล่าวเปิดงานอบรมสัมโมทนียกถา เริ่มการเปิดเรื่องด้วยการกล่าวแสดงความยินดีและอนุโมทนาต่อผู้ฟัง และเปิดเรื่องด้วยการกล่าวทักทายผู้ฟังสัมโมทนียกถา เช่น งานทำบุญเนื่องในวันสำคัญขององค์กรต่าง ๆ และงานทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น ซึ่งผู้บรรยายได้รับคำนิมนต์ให้ไปเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ คำบรรยาย เริ่มการเปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ที่มาบรรยาย และเปิดเรื่องด้วยการเข้าสู่เนื้อหาที่บรรยายทันที ซึ่งผู้บรรยายได้รับคำนิมนต์ให้ไปบรรยายหลักธรรมที่สถานีวิจัยในวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งมีเวลาจำกัดในการออกอากาศ ส่วนพระธรรมเทศนา เริ่มการเปิดเรื่องด้วยการใช้บทนมัสการตามด้วยพุทธภาษิต ซึ่งเป็นรูปแบบการแสดงธรรมที่เป็นพิธีการและมีรูปแบบเฉพาะในการกล่าวเปิดเรื่อง ซึ่งจะแตกต่างจากการกล่าวปาฐกถาธรรมในประเภทอื่น ๆ

3. การดำเนินเรื่อง การดำเนินเรื่องที่ตัวละครประกอบประเด็นสำคัญและสนองจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ได้ รวมทั้งยังต้องมีศิลปะในการนำเสนอเรื่องราวให้น่าสนใจได้โดยสอดแทรกเรื่องราวเหตุการณ์ ความเชื่อเกร็ดต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับเนื้อหาเพื่อทำให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจสาระสำคัญได้ง่ายขึ้น (วนิดา บำรุงไทย, 2545: 52 - 53) ในปาฐกถาธรรมพบว่าการดำเนินเรื่องแตกต่างกัน ดังนี้ 1) โอวาท ดำเนินเรื่องโดยการสร้างประเด็นปัญหาให้ผู้ฟังเกิดความสงสัยใคร่รู้ 2) สัมโมทนิยกา ดำเนินเรื่องโดยการใช้ประเด็นของเรื่องและสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ 3) คำบรรยาย ดำเนินเรื่องด้วยการลำดับเนื้อหาที่ต้องบรรยาย 4) พระธรรมเทศนา ดำเนินเรื่องตามลำดับความสำคัญ

การดำเนินเรื่องในปาฐกถาธรรมประเภทต่าง ๆ นั้น มีความแตกต่างกันในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างมาก เพื่อให้สอดคล้องกับรูปแบบการจัดงานและวัตถุประสงค์ของการจัดงานทำให้การดำเนินเรื่องในปาฐกถาธรรมประเภทต่าง ๆ แตกต่างกัน ดังนี้ โอวาท มีการดำเนินเรื่องโดยการสร้างประเด็นปัญหาให้ผู้ฟังเกิดความสงสัยใคร่รู้ เพื่อเป็นการดึงความสนใจของผู้ฟังและเป็นการกระตุ้นให้ผู้ฟังตระหนักว่าสิ่งที่เรากำลังทำในขณะนี้มีความสำคัญอย่างไร และจะทำให้เกิดผลประโยชน์ต่อตนเองและสังคมในอนาคตได้อย่างไร เพื่อว่าผู้จะได้แสวงหาคำตอบจากการนำประเด็นนั้นมาต่อยอดเป็นองค์ความรู้ใหม่ สัมโมทนิยกา มีการดำเนินเรื่องโดยการใช้ประเด็นของเรื่องและสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เป็นการกล่าวอธิบายถึงการจัดงานอันเนื่องมาจากวันสำคัญ และเหตุการณ์สำคัญที่ถูกจัดขึ้น พร้อมยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตเป็นการยกย่องและเปรียบเทียบการจัดงาน เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและให้กำลังใจแก่ผู้จัดงาน คำบรรยาย มีการดำเนินเรื่องด้วยการลำดับเนื้อหาที่ต้องบรรยาย ซึ่งผู้บรรยายได้กำหนดหัวข้อไว้แล้วและแต่ละหัวข้อประกอบด้วยขอบเขตของเนื้อหาที่จะต้องบรรยาย เป็นการจัดเรียงลำดับเนื้อหาว่า ส่วนใดสมควรที่จะต้องบรรยายก่อนเพื่อให้เนื้อหาเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ส่วนพระธรรมเทศนา มีการดำเนินเรื่องตามลำดับความสำคัญ ซึ่งผู้บรรยายได้ยกพุทธสุภาษิตตั้งเป็นหัวข้อและจะอธิบายไปตามลำดับความสำคัญของหัวข้อย่อยนั้น ๆ เช่น พุทธสุภาษิตว่า พุทฺธสฺส ตีลวตฺตปณฺณํ ธมฺเม จิตฺตํ น วิหตติ กิตฺติ ตีฯ แปลความว่า เกียรติย่อมไม่ละบุคคลผู้พหุสุต ผู้เข้าถึงศีลและวัตร ผู้ตั้งอยู่ในธรรมคุณธรรมทั้ง 3 ประการนี้ จะอธิบายความเข้าถึงศีลและวัตร หรือความตั้งอยู่ในธรรมก่อนไม่ได้ เพราะบุคคลใดก็ตามที่ไม่มีความรอบรู้ในเรื่องนั้น ๆ ดีแล้ว ย่อมจะไม่สามารถปฏิบัติและรักษาได้ ดังนั้น บุคคลผู้เป็นพหุสุตคือผู้มีความรอบรู้ดีในเรื่องนั้นแล้ว ย่อมนำไปสู่การปฏิบัติตามความรู้นั้น จนเกิดผลจากการปฏิบัติ นั่นคือการเข้าถึงศีลและวัตร และรักษาผลนั้นในคงอยู่คือการตั้งอยู่ในธรรมหรือการรักษาธรรม นี่เป็นการอธิบายพุทธสุภาษิตตามลำดับความสำคัญ

4. การปิดเรื่องที่ดีจำเป็นต้องมีเทคนิคหรือกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านจดจำสาระสำคัญ ซึ่งแนวคิดและข้อเตือนใจ เพื่อนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน (วนิดา บำรุงไทย, 2545:57) ในปาฐกถาธรรมพบว่าการปิดเรื่องแตกต่างกันดังนี้ 1) โอวาทพบว่าการปิดเรื่อง 2 แบบ คือ การปิดเรื่องแบบสรุปความ และการปิดเรื่องแบบขอความร่วมมือในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง 2) สัมโมทนิยกาพบว่าการปิดเรื่องมี 3 แบบ คือ การปิดเรื่องแบบสรุปความ การปิดเรื่องแบบอวยพร และการปิดเรื่องแบบกล่าวแสดงความ

ยินดีและอำนวยอวยพร 3) คำบรรยายพบว่าการปิดเรื่อง 1 แบบ คือการปิดเรื่องแบบให้ข้อคิดคติเตือนใจ 4) พระธรรมเทศนาพบว่าการปิดเรื่อง 1 แบบ คือ การปิดเรื่องแบบอวยพร

การปิดเรื่องในปาฐกถาธรรมประเภทต่าง ๆ นั้น มีความแตกต่างกันบางครั้ง ขึ้นอยู่กับรูปแบบของงาน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการสรุปเนื้อหาที่ได้บรรยายมาแล้ว เพื่อให้ผู้ฟังจดจำได้ง่าย และการกล่าวอวยพรให้ผู้ฟังถือได้ว่าเป็นรูปแบบมาตรฐานที่จะต้องกล่าวเกือบทุกครั้ง ดังนี้โอวาท มีการปิดเรื่องแบบสรุปความ และแบบขอความร่วมมือในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นการสรุปหัวข้อที่ได้บรรยาย เพื่อให้ง่ายต่อการจดจำและขอให้นำไปประพฤติปฏิบัติหรือนำไปเผยแผ่ให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น สัมโมทนิยกถา มีการปิดเรื่องแบบสรุปความ แบบอวยพร และแบบกล่าวแสดงความยินดีและอำนวยอวยพร ซึ่งเป็นการกล่าวที่เป็นแบบแผนในการแสดงธรรมหรือการบรรยายธรรมสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ถือว่าเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ คำบรรยาย มีการปิดเรื่องแบบให้ข้อคิดคติเตือนใจ ซึ่งเป็นการฝากข้อคิดให้กับผู้ฟังนำไปพิจารณาทบทวน พิจารณาตามเหตุผล และลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ ส่วนพระธรรมเทศนา มีการปิดเรื่องแบบอวยพร ซึ่งเป็นความนิยมในการกล่าวปิดท้ายเรื่องและถือเป็นรูปแบบที่แน่นอน ดังสรุปได้ว่า การปิดเรื่องในปาฐกถาธรรมนั้นประกอบไปด้วย การสรุปความ การกล่าวแสดงความยินดี การขอความร่วมมือ และการอวยพร องค์ประกอบทั้ง 4 ข้อนี้จะกล่าวทั้งหมดหรือเลือกมาหนึ่งองค์ประกอบก็ได้ แต่ส่วนที่ขาดไม่ได้คือการอวยพรแก่ผู้ฟัง

3. กลวิธีการสร้างวาทศิลป์

(ปิยะทัตถีย์ เกิดโมฬี, 2550: 6 - 7) ได้จำแนกกลวิธีการสร้างวาทศิลป์ไว้ 2 ประการ ได้แก่ การสรรคำ คือการเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ เนื้อเรื่องและจุดมุ่งหมายในการพูด และการสรความ คือการเลือกสรรสำนวน โวหาร ภาพพจน์ในลักษณะต่าง ๆ มาใช้ประกอบการพูด เพื่อให้การพูดประสบความสำเร็จ (สวณิต ยมาภัย และถิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์, 2530: 75 - 80) กล่าวถึงการเลือกใช้ถ้อยคำว่า ผู้พูดจะต้องรู้จักถ้อยคำให้มากเพื่อจะได้เลือกใช้ให้เหมาะสมกับผู้ฟังและถูกกาลเทศะ (ยุพา ส่งศิริ, 2535: 116 - 119) ได้กล่าวถึงการเลือกใช้ถ้อยคำ รูปประโยค การใช้สำนวน โวหาร ควรมีลักษณะที่เหมาะสมกับเรื่องที่พูดและถูกกาลเทศะ เลือกใช้คำน้อยแต่กินความหมายมาก เพื่อดึงดูดใจผู้ฟัง และภาษาที่ใช้น่าสนใจเสียงในเชิงเสนอแนะ ขอร้อง วิงวอน เร้าใจ และใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ แต่ให้ผู้ฟังเป็นผู้คิดคำตอบเอง เป็นการสร้างแรงกระตุ้นให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมไปกับผู้พูดในปาฐกถาธรรมสมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) พบว่ามีกลวิธีการสร้างวาทศิลป์ดังนี้

1. ในปาฐกถาธรรมประเภทโอวาทและสัมโมทนิยกถามีลักษณะการสรรคำที่ใช้แบบเป็นกันเอง ทำให้เกิดความรู้สึกสบาย ๆ มีการสร้างถ้อยคำขึ้นใหม่ เพื่อให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ และมีการเลือกใช้ถ้อยคำที่มีความหมายธรรมดา เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย มีคำสรรพนามที่ใช้เรียกแทนตัวผู้พูดที่แสดงให้เห็นถึงความไม่ถือตัว และมีลักษณะการสรความ ด้วยการสร้างสำนวนและภาพพจน์ใหม่ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดมโนทัศน์ต่อเรื่องนั้นอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการใช้ภาษาแบบไม่เป็นทางการ ทำให้เห็นถึงวิธีการนำเสนอและการเลือกใช้สำนวนสุภาษิตเก่าที่ทุกคนรู้จักดีอยู่แล้วนำมาใช้เป็นสำนวนสุภาษิตใหม่ ด้วยการใชภาพพจน์เป็นเครื่องมือในการสื่อสารและเลือกใช้โวหารแบบต่าง ๆ ในการขยายความ ทำให้

ผู้ฟังไม่รู้สึกรู้สีก่อน อีกอย่างหนึ่ง ผู้เขียนสังเกตเห็นว่าในหนึ่งข้อความนั้นมีทั้ง สำนวนสุภาพสละ หลาย ภาพพจน์ อยู่ในข้อความเดียวกัน ซึ่งถูกนำมาขยายความด้วยโวหารแบบต่าง ๆ กัน ได้อย่างลงตัว และมีส่วนผสมที่หลากหลายที่มีความลงตัวเฉพาะ ซึ่งไม่ได้เลือกจำเพาะด้วยการนำเสนออย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นการนำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลาย และยังมีข้อจำกัดด้วยเรื่องเวลา แต่ผู้ฟังเข้าใจข้อมูล นั้นได้เป็นอย่างดีและยังทราบซึ่งใจ เพราะข้อมูลมีความหมายกินได้ มีความหนักเบา มีความอ่อนโยน และคุ้นอยู่ในถ่วงทำนองเดียวกัน ทำให้มีเสน่ห์มีลีลาที่ถูกต้องใจผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง

2. ในปาฐกถาธรรมประเภทคำบรรยายและพระธรรมเทศนาพบว่ามีลักษณะการสรรคำที่เป็นทางการ กระชับเนื้อหา เป็นการเน้นให้ผู้ฟังทราบว่า เป็นสิ่งที่สำคัญและต้องตั้งใจฟังให้ดี ส่วน ลักษณะการสรรความที่ใช้จะเป็นพุทธสุภาษิตที่มีมาแต่โบราณเพื่อเป็นการเสริมเนื้อหาให้มีความหนักแน่นมากขึ้น เป็นลักษณะการตั้งหัวข้อแล้วอธิบายขยายเนื้อความออกไป นอกจากนี้ผู้พูดยังเลือกใช้คำที่เป็นแบบทางการตรงไปตรงมา กระชับเนื้อหา แบบชัดถ้อยชัดคำมุ่งหมายการแนะนำสั่งสอน เพื่อเตือนสติให้คิด มีวิธีการนำเสนอแบบเทศนาโวหาร ซึ่งส่วนมากจะใช้บรรยายในงานพิธีการสำคัญเช่น วันสำคัญทางศาสนา และรับพระราชทานถวายหน้าพระที่นั่งในโอกาสต่าง ๆ ดังนั้น ปาฐกถาธรรมประเภทคำบรรยายและพระธรรมเทศนาจะมีลักษณะเป็นแบบทางการทั้งการใช้ถ้อยคำ สำนวนสุภาพ และวิธีการนำเสนอ

4. กลวิธีทางวจนกรรม

วจนกรรมเป็นการวิเคราะห์ความหมายหรือเจตนาที่แฝงอยู่ในการสื่อสารหรือในข้อความ นับเป็นกลวิธีและเป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้ผู้รับสารเข้าใจความคิดหรือเจตนาบางอย่างที่แฝงอยู่ในการนำเสนอสารได้ดียิ่งขึ้น จอห์น เซอร์ล (John searle, 1975) อ้างใน (รัชดา ลาภใหญ่, 2557: 41) ได้เสนอแนวคิดการแบ่งวจนกรรมโดยเน้นที่การวิเคราะห์วจนกรรมนั้นๆ ในสถานการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องและแบ่งวจนกรรมออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ วจนกรรมตรง (direct speech acts) และวจนกรรมอ้อม (indirect speech acts) โดยให้รายละเอียดว่าวจนกรรมนั้นจะเป็นวจนกรรมตรงหรือวจนกรรมอ้อมจะพิจารณาได้จากความสัมพันธ์ระหว่างรูปประโยคและหน้าที่ของประโยค กล่าวคือ วจนกรรมตรงจะใช้รูปประโยคของถ้อยคำที่ทำหน้าที่ตรงตามรูปประโยค ส่วนวจนกรรมอ้อมจะใช้รูปประโยคของถ้อยคำที่ทำหน้าที่ไม่ตรงตามรูปประโยคชนิดของรูปประโยคในภาษานั้น ๆ ไปจะแบ่งเป็น 3 แบบ คือ รูปประโยคบอกเล่า (declarative) รูปประโยคคำถาม (interrogative) และรูปประโยคคำสั่ง (imperative) ส่วนหน้าที่ของรูปประโยคแต่ละแบบมีได้มากมาย ซึ่งการใช้รูปประโยคตรงตามหน้าที่ก็จะเป็นการใช้วจนกรรมตรงและการใช้รูปประโยคไม่ตรงตามหน้าที่ก็จะเป็นการใช้วจนกรรมอ้อมในปาฐกถาธรรมสมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) พบว่าวจนกรรมมี 7 รูปแบบ ดังนี้ วจนกรรมขอร้อง วจนกรรมปรารถนา วจนกรรมอารมณ์ขัน วจนกรรมคำสั่ง วจนกรรมเตือน วจนกรรมแนะนำ และวจนกรรมปฏิเสธ

5. บทสรุป

จากการศึกษาวาทศิลป์วาทกรรมในปาฐกถาธรรมของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) มีกลวิธีการนำเสนอโครงสร้างเรื่องได้เป็นอย่างดี ซึ่งเหมาะสมกับปาฐกถาธรรมแต่ละประเภทได้อย่างลงตัว เนื้อหามีความกระชับ มีจังหวะผ่อนสั้นผ่อนยาว อ่อนโยนและดุดันในเวลาเดียวกัน ทำให้ผู้ฟังรู้สึกทราบ ซึ่งตามอันเป็นผลมาจากกลวิธีการตั้งชื่อเรื่องให้ชวนติดตามใคร่ต่อการสงสัย มีวิธีการเปิดด้วยการสร้างความคุ้นเคยระหว่างผู้พูดกับผู้ฟังทำให้บรรยากาศในงานมีความอบอุ่นเป็นกันเอง ยิ่งขึ้นการดำเนินเรื่องด้วยการสร้างประเด็นปัญหามาไปสู่การอธิบายประเด็นต่าง ๆ ของปัญหาเพื่อสร้างความสนใจ เร้าความอยากรู้ของผู้ฟังให้เกิดขึ้น และการปิดเรื่องด้วยการสรุปความพร้อมฝากข้อคิดให้ผู้ฟังได้จดจำน้อมนำไปปฏิบัติตามได้และการกล่าวชื่นชมยินดีกับผู้จัดงานที่ได้ร่วมแรงร่วมใจกันจัดงาน เพื่อเป็นการให้กำลังใจแก่ผู้ทำงานซึ่งทำให้ผู้ฟังประทับใจและอยากน้อมนำไปปฏิบัติตามซึ่งก็สอดคล้องกับหลักการเผยแผ่หลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ว่า ตั้งปัญหา แดกประเด็น ชี้คุณ ชี้โทษ และทางหลุดพ้น รวมความได้ว่ารวบรวมเร้ารับนำไปปฏิบัติ ถือว่าเป็นการเผยแผ่หลักธรรมที่เพียบพร้อมบริบูรณ์ ส่วนกลวิธีการสร้างวาทศิลป์ อันเกิดจากการเลือกใช้การสรรคำและการสรรความที่มีความโดดเด่นและชัดเจนในการใช้ถ้อยคำอย่างตรงไปตรงมา สละสลวยด้วยลีลาการเรียงร้อยถ้อยคำผสมสำนวนสุภาษิตได้อย่างกระชับ สอดแทรกข้อคิดเห็นผ่านการใช้โวหารควบคู่กับการใช้ภาพพจน์อันเกิดจากประสบการณ์โดยตรง ทำให้ผู้ฟังเห็นมโนภาพภายในใจของตนอย่างชัดเจน ซึ่งส่วนหนึ่งของกลวิธีทางวจนกรรมที่ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย วจนกรรมที่ประทับใจผู้ฟังคือวจนกรรมที่เกิดจากการใช้ถ้อยคำธรรมดาแต่ถูกนำมาสร้างภาพพจน์ซึ่งผู้ฟังมีประสบการณ์ที่ผ่านมาร่วมกันทำให้วจนกรรมนั้นติดตาต้องใจสอดคล้องกับกลวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าคือสอนในสิ่งที่ผู้ฟังคุ้นเคยและมีความรู้ดีในเรื่องนั้น ๆ แล้วเชื่อมโยงหรือสอดคล้องกับหลักธรรม

เอกสารอ้างอิง

- ปิยะทัศน์ย์ เกิดโมฬี. (2550). การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการใช้วาทศิลป์ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ยุพา ส่งศิริ. (2535). วาทศิลป์ในวรรณกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- รัชดา ลาภใหญ่. (2557). วาทกรรมคำสอนในปาฐกถาธรรมของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วนิดา บำรุงไทย. (2545). สารคดี: กลวิธีเขียนและแนววิจารณ์. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น.
- สมรรัตน์ พันธุ์เจริญ. (2533). วาทศิลป์ของยาขอบที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องผู้ชนะสิบทิศ. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- สวณิต ยมาภัย และถิรนนท์ อนวัชศิริวงศ์. (2530). หลักการพูดขั้นพื้นฐาน. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจริตลักษณ์ ดีผดุง. (2552). วัจนปฏิบัติศาสตร์เบื้องต้น. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.